

**FERMER XO'JALIKLARINING ER VA
SUV RESUSLARIDAN SAMARALI
FOYDALANISHI**

Reja:

- Yer resurslari va undan samarali foydalanish
- Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi
- Fermer xo'jaliklariga yer uchastkalari berish tartibi va undan foydalanish
- O'zbekistonda suv resurslaridan foydalanish yo'llari
- Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

Yer resurslari va undan samarali foydalanish

- ✘ Qishloq xo'jaligida yer asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lib, kishilarning yerga ishlov berishi yo'li bilan ishlab chiqarish shakllanadi. Yer bir paytda mehnat predmetı (mehnat yunaltiradigan ob'ekt sifatida) va mehnat kuroli (yerda zarur biologik sharoitlarni tugdirish natijasida o'simliklar rivojlanadi) sifatida Qishloq xo'jaligida yuzaga keladi. Yer xar bir halqning asosiy boyligidir.
- ✘ O'zbekiston Respublikasi 447,4 mln. gektar yer maydoniga ega. Respublika Qishloq xo'jaligiga yarokdi yer maydonlarining 81 foizi yoki 26,6 mln. gektari yaylov va pichanzorlarni tashkil etadi. O'zbekistonda Qishloq xo'jaligiga yarokdi yerlarning 16 foizi xaydaladigan yerlarni tashkil etadi. SHundan 3,0-3,2 mln. gektari xaydaladi va lalmi dehqonchilik bilan shug'ullaniladi. Qolgan qismidan namlik juda kam bo'lganligi sababli foydalanilmaydi.

Yer resurslari va undan samarali foydalanish

- ✘ Qishloq xo'jaligida yer fondi asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:
- ✘ 1). Yer tabiatda chegaralangan. Uni inson xoxlagancha ko'paytirish imkoniyatiga ega emas. SHuning uchun, mavjud yer resurslaridan samarali foydalanish larkor. Bundan tashqari, sanoatning, kommunikatsiyaning o'sishi, aholining ko'payishi tabiiy holda bir kishiga to'g'ri keladigan yer maydonining qisqarishiga olib keladi. qolaversa, insoniyatning yerdan to'g'ri foydalanmasligi sababli, ularning Qishloq xo'jaligi oborotidan chiqib ketish hollari ham yuz bermokda. Tuproq erroziyasi, sho'r bosish, kasalliklarga chalinish kabi taraqqiyotning salbiy oqibatlarini kamaytirish xar bir davlatning, yerdan foydalanuvchilarning asosiy vazifasidir.
- ✘ 2). Yer - tabiat maxsuli.
- ✘ 3). Yer abadiy ishlab chiqarish vositasidir.
- ✘ 4). Turli joylarda mavjud yer maydonlari turli sifatga, ya'ni unumdorlikka ega.

Yer resurslari va undan samarali foydalanish

- ✘ 5). Yerni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish mumkin emas. Mavjud yerlarda ekin turlarini joylashtirish, texnikadan foydalanish, ishlab chiqarish hajmiga bo'lgan talablarni keltirib chiqaradi.
- ✘ 6). Yer abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Yerdan to'g'ri foydalanib, iqtisodiy unumdorlikni oshirishga e'tibor berilsa, almashlab ekish, ekinlarni to'g'ri joylashtirish,
  - ✘ tarmoqlarni bir-biri bilan ixtisoslashtirilganda, uning fizik strukturasi buzilmay, tuproq unumdorligi oshadi.
- ✘ Yerdan foydalanish unumdorligi uch xil bo'ladi:
- ✘ **1. *Tuproq unumdorligi*** - namlik sig'imi, suv o'tkazuvchanligi, mexanik fizik ximiyaviy, biologik tarkibi, ozuqa moddalarining umumiy zaxirasi bilan o'lchanadi.
- ✘ ***Tuproqning tarkibiy unumdorligi*** - yerga vaqtincha dam berigi, laraxt barglari, yovvoyi o'tlar tanalari, ildiz chirishi, dukkakli ekinlar jigi bilan tuproq ozuqasi boyitiladi.
- ✘ ***Tuproqning sun'iy unumdorligi*** — kishilarning o'z mehnati va qo'shimcha kapital sarflashi puli bilan ozuqani ko'paytirish tushuniladi.

Ekin turlari	1980 y.	1990 y.	2000 y.	2004 y.	2005 y.	2006 y.	2006 yilda 1980 yilga nisbatan %
Donli ekinlar	1173,8	1008,1	1614,0	1666,5	1615,2	1616,5	137,7
Texnika ekinlari	1912,1	1876,3	1512,5	1516,8	1517,7	1476,9	77,2
shundan:							
<i>paxta</i>	<i>1877,1</i>	<i>1830,1</i>	<i>1444,5</i>	<i>1455,7</i>	<i>1472,0</i>	<i>1447,5</i>	<i>77,7</i>
<i>sabzovot,</i>	<i>104,3</i>	<i>140,2</i>	<i>129,9</i>	<i>137,6</i>	<i>137,4</i>	<i>154,2</i>	<i>147,8</i>
<i>kartoshka,</i>	<i>23,3</i>	<i>41,8</i>	<i>52,2</i>	<i>52,4</i>	<i>49,6</i>	<i>52,6</i>	<i>225,4</i>
<i>poliz ekinlari</i>	<i>52,1</i>	<i>79,8</i>	<i>36,9</i>	<i>35,0</i>	<i>33,8</i>	<i>37,0</i>	<i>71,0</i>
Jami:	3994,6	4194,2	3778,3	3691,5	3646,0	3633,6	90,9

Yer resurslari va undan samarali foydalanish

- ✘ 1992 yilda fermer xo'jaliklari 201 506 gektar erga dehqonchilik qilgan bo'lsa, 2006 yilga kelib, bu ko'rsatkich 495 3179 gektarga yoki 25 baravarga oshdi. Chunki xar bir gektar yerdan samarali foydalanib, yuqori hosil olishga va tuproq unumdorligini kutarishga harakat qilmoqda.
- ✘ ***Qishloq, xo'jaligida yerdan samarali foydalanish quyidagi iqtisodiy ko'rsatgichlar bilan tavsiflanadi:***
- ✘ 1. Qishloq xo'jaligi korxonalarida yer fondidan foydalanish darajasi (qishloq xo'jalik yerlarining umumiy yer maydoniga nisbati).
- ✘ 2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi (100 ga qishloq xo'jalik yeriga etishtirilgan mahsulot, pul va natura ko'rinishida).
- ✘ 3. Yerdan samarali foydalanish, xar bir gektar yerdan olingan hosil, bir gektar yerga to'g'ri keladigan sof lalomad, rentabelligi va hokazo.

Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi

- ✘ Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning qiymat bahosi (me'yoriy narxi) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 19 maydagi 120-sonli «1998-2000 yillarda Qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga muvofiq aniqlanadi. Qishloq
- ✘ xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning qiymat bahosi mavjud me'yoriy ma'lumotlar asosida
- ✘ aniqlash uchun mo'ljallangan.
- ✘ Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning me'yoriy baholari, banklardan ipoteka
- ✘ qarzlari berishda, xususiy turar joylar kurish uchun yer ajratib berish va dehqon
- ✘ xo'jaliklariga me'yordan ortiqcha yer ajratib berishda, er solig'i stavkalari miqdorini
- ✘ aniqlash, auktsion orqali yer uchastkalarini sotish va qonunchilikda ko'zda tutilgan boshqa
- ✘ hollarda shu yerning dastlabki bahosini belgilash uchun qo'llaniladi. Demak, yerlarning
- ✘ me'yoriy bahosi quyidagicha hisoblanadi:

Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi

- ✘ *S xo'jalikning ichki miqyosida; tuproq sifati (boniteti) bir xilda teng bo'lgan ekin yerlari va boshqa Qishloq xo'jalik yerlarining aloxida uchastkalari: bu holda yerning me'yoriy baxosi xo'jalik ichidagi masalalarni echish, dehqon va fermer xo'jaliklariga, qurilishga, sug'oriladigan yerlarni rekonstruktsiyalashga va boshqa maqsadlarga yer ajratish uchun aniqlanadi.*
- ✘ *■S umumiy miqyosda: Qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi korxonalarining yer maydoni yoki Qishloq xo'jalik yerlarining asosiy turlari. Bu holda, yerning me'yoriy baxosi, yerga soliq solish stavkasi miqdorini hisoblab chiqish, banklardan yer uchastkalarini garovga qo'yib kredit olish uchun aniqlanadi. Davlat rejalarini tuzish maqsadida yerning me'yoriy baxosini hisoblashning xududiy birligi tuman miqyosida yer uchastkalari, viloyat miqyosida esa ma'muriy tumanlar hisoblanadi.*

Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi

- ✘ **Yer uchastkasi** - o'z chegaralangan belgisi, maydoni, joylashish joyi, huquqiy strukturasi (yer egasi, yerdan foydalanuvchisi va boshqalar) ega bo'lgan yer satxining qismi.
- ✘ **SHartli kadastrli gektar** - hosildorligi paxta bo'yicha gektariga 8 tsentnerni tashkil qiluvchi, boniteti 20 balli, past sifat yerning mahsuldorlik me'yori.
- ✘ **Tuproq bonitirovkasi** - qishloq xo'jalik ekinlari o'sishini va ball bonitetlarda
- ✘ (100 balli tizim bo'yicha) ifodalanish uchun, ularni ahamiyatlirok tabiiy xususiyatlari
- ✘ bo'yicha klassifikatsiyalash.
- ✘ **YAlpi mahsulot** - maydon birligidan chiqqan jami dehqonchilik mahsulotlarining
- ✘ qiymatda ifodalanishi.
- ✘ **Sof laromad** - yalpi mahsulot qiymati bilan uni ishlab chiqarishga sarflangan
- ✘ xarajatlar o'rtasidagi farq.
- ✘ **Kadastrli hisoblagap hosildorlik** - 100 ballik baholash shkalasi bo'yicha 1 ball
- ✘ bahoga qabul qilingan ts/ga hosildan kelib chiqib, qishloq xo'jalik ekinlarining
- ✘ hisoblangan hosildorligi.

Ball bonitetlari	Paxta	Don	Beda	Don uchun makkajuxori	Bir yillik uglar	Ildiz mevalilar
10	4	6	20	7,5	30	90
20	8	12	40	15	60	180
30	12	18	60	22,5	90	270
40	16	24	80	30	120	360
50	20	30	100	37,5	150	450
60	24	36	120	45	180	540
70	28	42	140	52,5	210	630
80	32	48	160	60	240	720
90	36	54	180	67,5	270	810
100	40	60	200	75	300	900
1 ballning bahosi	0,4	0,6	2,0	0,75	3,0	9,0

Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi

- ✘ Asosiy ekinlarni birga kushish bo'yicha me'yoriy yalpi hosilni hisoblash quyidagicha amalga oshirilishi mumkin:
- ✘ *yerni baholayotgan ob'ektning ekin maydonlari tarkibi va shu ekinlarni sotish baholari bo'yicha o'rtachasini qo'llab;*
- ✘ *umumiy ekin maydonidagi ekinlar bo'yicha baholar hisoblab chiqilib* Respublikadagi barcha yerlar halqimiz xayoti, faoliyati va farovonligining asosidir. Undan faqat bug'unni emas, kelajak avlodlarning manfaatini ko'zlab, ilmiy asoslangan holda okilona, samarali foydalanish, uni muhofaza etish umummilliy dolzarb masala hisoblanadi. Bu vazifani hal etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2000 yil 23 dekabrda «Yer monitoringi to'g'risidagi Nizom»ni tasdikdadi. Yer monitoringi respublika yer fondidagi barcha o'zgarishlarni o'z vaqtida ilmiy asoslangan holda aniqlash, yerlarga baho berish (sifat hamda iqtisodiy jixatdan), ularga ta'sir etuvchi salbiy jarayonlarning oldini olish va oqibatlarini izchil tugatish maqsadida yerning holatini ko'zatib borish bilan bog'liq bo'lgan axborotlar tizimidan iboratdir. Respublikaning barcha yerlari monitoring ob'ekti hisoblanadi.

Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi

- ✘ O'zbekiston Yer resurslari davlat qo'mitasi zimmasiga vazirliklar va idoralar faoliyatini va yer monitoringi ma'lumotlarini umumlashtirishdek muhim vazifa yuklatilgan. «O'zdavyerloyixa» institutining Yer kadastr shu'ba korxonasi yer monitoringi amalga oshirilishini ta'minlash bo'yicha Qishloq xo'jalik yerlari tuproq monitoringini amalga oshirish uchun tuproqshunoslik tadqiqotlariga oid tuplangan barcha ma'lumotlarni umumlashtirib, monitoring tadqiqotlarini olib borish maqsadida respublika, viloyatlar hamda tumanlar xududida asosiy maydonlarni tanlash va ularni asoslash; vaqt o'tishi bilan tuproqlarning asosiy xususiyatlari o'zgarganligini isbotlovchi ma'lumotlarni teran va tupiq tahlil etish; tadqiqot olib boriladigan asosiy hamda ekologik maydonlarda tuproqlarning holatini isbotlovchi ko'rsatkichlar majmuasini asoslash, tashkil etish hamda yuritish; tuproqning holatini ko'zatish, unga oid ma'lumotlarni sifatli tuplash hamda ularga o'zgartirishlar kiritish ishlarini olib boradi. Buning uchun qishloq xo'jalik erlari tuproqlarini suv va shamol eroziyasi ta'siri oqibatida o'zgarishi monitoringi; Qishloq xo'jalik yerlari tuproqlari sho'rlanganlik darajasining o'zgarish jarayoni monitoringi;

Yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi

- Yer monitoringi yer tarkibidagi o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash, yerlarga baho berish, salbiy jarayonlarining oldini olish va oqibatlarini tugatish uchun yer fondining holatini ko'zatiib turish tizimidan iborat. Davlat yer kadastri yuritishni, yerdan foydalanishni, yer tuzishni, yer fondidan belgilangan maqsadda va okilona foydalanish ustidan davlat nazoratini amalga oshirishni, yerlarni muhofaza qilishni axborot bilan ta'minlash yer monitoringi asosida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Yer kodeksiga binoan yer umummilliy boylik bo'lib, davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Yerdan davlatning chiqargan qonunlari asosida xar bir fuqaro va korxonona foydalanish huquqiga ega. Bozor munosabatlari sharoitida Qishloq xo'jaligida shirkat xo'jaliklariga doimiy foydalanish uchun, dehqon xo'jaliklari yerdan meros qilib qoldirish huquqi bilan umrbod foydalanish, fermer xo'jaliklari uzoq muddatli ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalanish huquqi berilgan. Qishloq xo'jaligida faoliyat yurituvchi sub'ektlar, xar bir gektar yerdan qonun hujjatlari asosida samarali foydalanishi lozim.

Fermer xo'jaliklariga yer uchastkalari berish tartibi va undan foydalanish

- ✘ O'zbekiston Respublikasining "Yer kodeksi", "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi qonunlariga muvofiq, fermerlarga yer uchastkalari uzoq muddatli ijaraga berish tartibi bo'yicha beriladi.
- ✘ Yer uchastkalari fermer xo'jaliklariga tanlov asosida ijaraga berilib, ijara muddati qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadi.
- ✘ Fermer xo'jaliklariga quyidagi yerlardan ijaraga beriladi:
  - ✘ *zaxira yerlaridan;*
  - ✘ *yuridik va jismoniy shaxslarga berilmagan Qishloq xo'jaligi yerlaridan;*
  - ✘ *qayta tashkil etilayotgan va tugatilayotgan Qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkat xo'jaliklari) hamda boshqa qishpoq xo'jaligi korxonalarini va tashkilotlari yerlaridan;* Qishloq xo'jaligi kooperativlari (shirkat xo'jaliklari) va boshqa Qishloq xo'jaligi korxonalarini va tashkilotlari yerlaridan beriladi. Ilmiy-tadqiqot muassasalariga, oliy o'quv yurtlariga, akademik litseylariga, kasb-xunar kollejlari va umumta'lim maktablariga o'quv-tajriba, nav sinash maqsadlari uchun berilgan yerlar hamda suv fondi yerlari fermer xo'jaliklariga berilmaydi.

***zaxira
yerlaridan***

***yuridik va
jismoniy
shaxslarga
berilmagan
Qishloq xo'jaligi
yerlari***

***qayta tashkil
etilayotgan va
tugatilayotgan
Qishloq xo'jaligi
kooperativlari
yerlari***

***Qishloq xo'jaligi
kooperativlari
(shirkat
xo'jaliklari)
yerlari***

Fermer xo'jaliklariga yer uchastkalari berish tartibi va undan foydalanish

- ✘ Ilmiy-tadqiqot muassasalariga, oliy o'quv yurtlariga, akademik litseylariga, kasb-xunar kollejlariga va umumta'lim maktablariga o'quv-tajriba, nav sinash maqsadlari uchun berilgan yerlar hamda suv fondi yerlari fermer xo'jaliklariga berilmaydi.
- ✘ Chorvachilik mahsulotlari etishtirishga ixtisoslashgan fermer xo'jaligi xo'jalikning biznes rejasida nazarda tutilgan kamida 30 shartli bosh chorva mollarini boqish shartlari bilan tashkil etiladi. Bunda shartli ravishda xar bir bosh mol hisobiga quyidagi koeffitsientlardan foydalaniladi: korxonalar (sigirlar, nael olinadigan novvoslar, burdotsiga boqiladigan novvoslar) va otlar uchun 1 ga, yosh krramollar uchun - 0,6, kuy va echkilar uchun - 0,1, chuchkalar uchun 0,3 hamda parrandalar uchun - 0,025.
- ✘ Fermer xo'jaligiga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami har bir shartli bosh chorva moliga hisoblanadi;
- ✘ Andijon, Namangan, Samarkand, Toshkent, Farg'ona va Xorazm viloyatlaridagi sug'oriladigan yerlarda - kamida 0,30 gektarni;

Fermer xo'jaliklariga yer uchastkalari berish tartibi va undan foydalanish

- ✘ Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo, Jizzax, Navoiy, Surxondaryo va Sirdaryo viloyatlardagi sug'oriladigan yerlarda kamida 0,45 gektarni: sug'orilmaydigan (lalmikor) yerlarda - kamida 2 gektarni tashkil etadi.
- ✘ Dehkonchilik mahsulotlari etishtirishga ixtisoslashayotgan fermer xo'jaliklariga ijaraga beriladigan yer uchastkalarining eng kam o'lchami:
paxtachilik va g'allachilik uchun - kamida 10 gektarni;
- ✘ bog'dorchilik o'zumchilik sabzavotchilik va boshqa ekinlar etishtirish uchun - kamida 1 gektarni tashkil qiladi.
- ✘ Yer uchastkasi fermer xo'jaligiga imkoni boricha yagona mavze bo'yicha, konturlar yaxlitligi saqlab kolingan holda beriladi, uchastka chegaralari sug'orish tarmoqlari, kollektorlar, yo'llar va boshqa topografik elementlar bo'yicha belgilanadi. Fermer xo'jaligiga berilayotgan yer uchastkasi boshqa yerdan foydalanuvchilarning yerlardan foydalanishi uchun nokulayliklar vujudga keltirmasligi kerak.

Fermer xo'jaliklariga yer uchastkalari berish tartibi va undan foydalanish

- ✘ Yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi taraflar o'rtasidan nizolar chikdanda, sud tomonidan o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Fermer xo'jaligi tugatilgan taqdirda, yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi krnnun hujjatlarida belgilangan tartibda bekor qilinishi lozim. Fermer xo'jaligiga berilgan yer uchastkasidan foydalanganlik uchun haq mahalliy byudjetga tulanadigan har yilgi ijara haqi tariqasida yer uchastkasining sifatiga, joylashgan yeri va suv bilan ta'minlanganlik darajasiga karab, yerning kadastr bahosini inobatga olgan holda belgilanadigan yagona yer solig'i stavkasi miqdorida undiriladi. Davlat ro'yxatiga olingan paytdan e'tiboran ikki yil mobaynida, fermer xo'jaligi yer uchastkasidan foydalanganlik uchun ijara haqi to'lashdan ozod etiladi. Fermer xo'jaligi loyixa asosida yerni o'zlashtirsa, besh yil davomida o'zlashtirilgan yer uchun yagona yer solig'i to'lashdan ozod qilinadi.

O'zbekistonda suv resurslaridan foydalanish yo'llari

- ✘ O'zbekiston Respublikasi kurgokchilik zonasida joylashgan bo'lib, yoz oylari xavosi xaddan tashkari issiq bo'ladi. Tuproqdagi suv namalari parlanib tuproq tarkibidan chiqib ketadi. Ekilgan ekinlar suvsizlikdan ko'rib, nobud bo'ladi. Bu esa sug'orib dexkrnchilik qilish usulidan foydalanishni takrzo etadi. O'zbekiston Respublikasi teritoriyasidan ikki lare - Amudaryo va Sirdaryo okib utadi. Bu daryolarning yillik suv o'tkazish quvvati 121690 mln m³ ni tashkil etib, ularning suvlaridan O'zbekiston (63020 mln m³), Qirg'iziston (5140 mln m³), Tojikiston (13230 mln m³), Qozog'iston (25010 mln m³) iste'mol qiladilar. Bu suv zaxiralari Qishloq xo'jalik ekinlarini sug'orishga (85,6 %) sanoat va maishiy xizmatlarga 14,4 % foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasida yiliga 72,4 km³ suv foydalanilib, 61 km³ okrva suvlar, 11,3 km³ yer osti suvlarini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasida yillik ob-xavo xaroratiga karab, suv zaxiralari ham o'zgaradi. Eng kam suvli yillari suv zaxirasi suvga bo'lgan talabning 67 %ni krplay oladi, holos. Natijada Qishloq xo'jaligi ekinlarining suv bilan etarli ta'minlanmasligi oqibatida hosildorligi pasayadi, xar xil kasalliklar bilan kasallanish darajasi ortadi, mahsulot sifati yomonlashadi. Kelajakda O'zbekistonda suvga bo'lgan talab orta borib, talabni qondirish muammolari ko'payadi.

O'zbekistonda suv resurslaridan foydalanish yo'llari

- ✘ Sug'orishda magistral kanallar, suv omborlari va boshqa suv xo'jaligi ob'ektlaridan suvlarni ichki va umumiy tizim rejalari asosida amalga oshiriladi.
- ✘ Ikki tomonlama ishlovchi zax krchirish tarmoqlarida suvdan foydalanish melioratsiya qilingan yerlardagi suv rejimini tartibga solish, ichki xo'jalik va umumiy tizimi rejalari asosida amalga oshiriladi. Fermerlar suvdan limit bo'yicha foydalanishadi. Foydalanish tartibi ma'muriy, xududiy suv taqsimlash tsoidasiga binoan amalga oshiriladi. Suvdan limit bo'yicha foydalanish tartibi suv xo'jaligi organlari tomonidan belgilanadi. Suvdan foydalanishda haq to'lashni joriy etish, suvdan limit bo'yicha foydalanish, nazorat qilish tartibini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydi. Suv ob'ektlari doimiy yoki vaqtincha foydalanishga beriladi. Muddati belgilanmagan suvdan foydalanish — doimiy foydalanish deyiladi. Suvdan vaqtincha foydalanish muddati: qisqa - uch yilgacha va yigirma yilgacha bo'lishi mumkin.
- ✘ Suv olish va uning hisob-kitobini qilish suv xo'jaligi oragani bilan to'zilgan shartnomaga asosan, amalga oshiriladi. Suv xo'jaligi korxonalarini va tashkilotlari yer solig'idan ozod qilingan. Xo'jalikda sug'orish ichki suv yo'llari orqali yoki drenaj, suv chiqarish kuduklari yordamida amalga oshiriladi.

O'zbekistonda suv resurslaridan foydalanish yo'llari

- ✘ Suv resurslaridan samarali foydalanishda suvni aniq hisob-kitob qilib, iste'molchiga keladigan suv o'lchash kurilmasi va gidropostlarni kurish tashkil etiladi.
- ✘ Xo'jalik ichki ariklarini tozalashda xo'jalik bilan fermerlar o'rtasida kelishmovchiliklar bo'lib turishi sababli, ichki ariklari tozalanmasdan, suv sarfi va isrofgarchiligi ortib boradi. Natijada xo'jalik raxbarlari va fermer xo'jaliklari boshliklari irrigatsiya ishlarini o'zlari bilganicha bajarmokda. Oqibatda suv ta'minotining buzilishiga yo'l kuyilmokda. Suv taqsimoti eski usulda taxminiy ko'z bilan chamalab bo'linmokda. Natijada bosh mirob xo'jalik ichida suvni to'g'ri taqsimot kilolmay, tuman suv xo'jaligi bulimlaridan qo'shimcha suv surab, suv sarfini ko'paytirmokda.
- ✘ Suv ta'minoti korxonalarining asosiy vazifasi suv iste'molchilariga suvni o'z vaqtida shartnoma asosida etkazib berishdir. Iste'molchilar esa suv uchun sarf -xarajatlarni o'z vaqtida to'lab borishlari kerak.

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ Suv resurslaridan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish maqsadida respublika fermer xo'jaliklariga o'z vaqtida suv bilan ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilgan bo'lib, uning bajarilishi ta'minlanmokka. Masalan 2000 yilda 141 ta SFU tashkil qilingan bo'lsa, 2006 yilda 406 ta SFU tashkil qilinib, respublikada jami bo'lib 1502 ta uyushma faoliyat ko'rsatmokka. Vazirlar Mahkamasining 2003 yildagi 476 sonli qarorida belgilangan 255 ta SFUning o'rniga 223 ta (87,4%) tashkil etilib, ularning balansiga 4702 million so'm mablag' o'tkazildi hamda ko'plab mol-mulk va texnika vositalari berildi.
- ✘ Suvdan foydalanuvchilar uyushmalari faoliyatini yaxshilash to'g'risidagi asosiy vazifalar:
  - ✘ - *SFUlar suvdan foydalanuvchilarga ajratilgan limitlar doirasida suv etkazib beradi;*
  - ✘ - *uyushma ta'asischilari va boshqa suvdan foydalanuvchilar %amda suv xo'jaligi tashkilotlari bilan ichki suv xo'jalik obektlarini ta'mirlash va ishlatish bo'yicha shartnomalar tuzishadi va uning bajarilishini ta'minlaydi;*
  - ✘ *uyushma xo'jaligi xududidagi suv xo'jaligi ob'ektlarini tozalash va ta'mirlash, rekonstruktsiya qilish ishlarini tashkil etadi;*

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ *suv o'lchash asboblari kurishni tashkil etadi va ularni belgilangan tartibda pasportlarini to'zadi, shaxodatlash hamda ro'yxatdan o'tkazishni ta'minlaydi;*
- ✘ *- yer egalariga sug'oriladigan yerlarning sho'rini yuvish, suvdan maqsadli va samarali foydalanishni ta'minlash bo'yicha tadbirlarni amalga oshirishda uslubiy va amaliy yordam ko'rsatadi;*
- ✘ *- suvni iqtisod qiluvchi ilg'or tajribalarni hamda texnologiyalarni joriy etishni tashkil etadi;*
  - uyushma balansidagi asosiy vositalarni texnik kurikdan o'tkazib boradi, ta'mirlash va yangilash, resurslarni iqtisod qiluvchi texnika va texnologiyalarni joriy qilish va istiqbolli rejalarni ishlab chiqish hamda xar bir suvdan foydalanuvchining badallarini hisob-kitob qilib, belgilangan tartibda ta'sisчилarning umumiy yig'ilishida tasdiklaydi. O'tkazilgan monitoring natijalariga ko'ra, SFUlar fermer xo'jaliklariga suv etkazib berish ishlarini amalga oshirmokda.*

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ Suvdan foydalanuvchilar markazi shartnomaga asosan, suvdan foydalanuvchilarga ajratilgan limit doirasida suv etkazib berish, ichki suv xo'jalik ob'ektlarini ta'mirlash, tozalash va rekonstruktsiya qilish ishlarini tashkil etgan bo'lib, bu sohada bir qancha muammolar mavjud. SFU tomonidan shartnomaga asosan, ichki suv xo'jalik ob'ektlarini ta'mirlash, tozalash va rekonstruktsiya qilish ishlari talab darajasida bajarilmayapti. 2004 yilda SFU lari 35 mingdan ortiq fermer xo'jaliklar bilan 4848 mln.so'mlik shartnoma to'zgan bo'lib, 2402 mln.so'mlik yoki 49,5 foiz xizmatlar ko'rsatilgan, holos. To'zilgan shartnomalarning bajarmasligiga sabab, suvdan foydalanuvchilar uyushmalarining moddiy-texnika bazasi shakllanmaganligidir. Qashkadaryo viloyatida Vazirlar Mahkamasining 476-sonli qaroriga asosan, tugatilgan shirkat xo'jaligi o'rnida tashkil etilgan fermer xo'jaliklariga 25 ta SFUlar tashkil etilgan.

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ Lekin SFU balansida birorta texnika yo'q. SFUlar fermer xo'jaliklari bilan suv limiti asosida shartnoma tuzmagan. SFUning 2005 yil uchun xarajatlar smetasi to'zilgan. Fermer xo'jaliklariga er taqsimlab berilgan. Xarajatlar smetasida yillik ish haqi fondi 5379 ming so'mni, ishlab chiqarish xarajatlari 1562 ming so'mni, ma'muriy xarajatlar 608 ming so'mni, jami 2005 yil uchun xarajat 7549 ming so'mni tashkil qilgan. Xarajatlar smetasida suvdan foydalanuvchilar uyushmasining moddiy-texnika bazasini shakllantirish uchun mablag' ajratish ko'zda tutilmagan. SFUlar xizmat ko'rsatayotgan 121 ta fermer xo'jaliklarida sug'oriladigan er maydoni 2649 gektarni tashkil etadi. SHundan har bir gektarga 2850 so'm suvdan foydalanganlik uchun xak to'lash ko'zda tutilmokda. SHuningdeq o'tkazilgan tahlil natijalari va Respublika dehqon fermer xo'jaliklari uyushmasidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, Respublikamizning Surxondaryo, Sirdaryo, Jizzax Qashqadaryo, Samarqand viloyatlarida tashkil etilgan ayrim Suvdan foydalanuvchilar uyushmalari nomigagina faoliyat ko'rsatmokda. Moddiy-texnika bazasi va mablag'iga ega bo'lmagan suvdan foydalanuvchilar uyushmalari ilg'or tajribalarni, resurslarni, texnika va texnologiyalarni joriy qilish hamda asosiy vositalarni yangilash kabi ishlarni olib borishlari kerak.

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ Butun dunyoda bo'lganideq mamlakatimizda ham suv resurslariga bo'lgan talab ortib bormokda. SHu sababli, mavjud suv resurslaridan samarali foydalanishga hukumatimiz tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Suv xo'jaligini boshqarish tizimida ham islohotlar amalga oshirildi. Mavjud suv resurslardan foydalanish havza boshqaruv tizimiga o'tkazildi. Qishloq xo'jalik korxonalarida suvdan foydalanish tizimi Suvdan foydalanuvchilar uyushmasi (SFU) orqali amalga oshirilishi yo'lga qo'yildi. SFUdan foydalanish tizimining yo'lga kuyilishi 2000 yildan boshlab Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari bilan past rentabelli va zarar ko'rib ishlayotgan shirkat xo'jaliklari tarkatilib fermer xo'jaliklariga aylantirish jarayonida tashkil etila boshlandi. Fermer xo'jaliklarini suv bilan ta'minlashda asosiy korxonalar bo'linma SFUlar hisoblanadi.

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ Suvdan foydalanuvchilar uyushmasi (GSFU) bir yoki undan ortiq suvdan foydalanuvchilarning xoxish istagi bilan to'ziladigan nodavlat-notijorat tashkilotdir. SFUga Qishloq xo'jaligida shirkat, fermer va dehqon xo'jaliklari kirib, ularga beriladigan suvlarni adolatli taqsimlab, irrigatsiya va melioratsiya tarmoqlarini, magistral kanallar va suv yo'llarini ta'mirlash uchun taqsimlash va undan o'z vaqtida foydalanishdan iboratdir. SFU a'zolariga yerga egalik huquqini qulga kiritgan yuridik yoki jismoniy shaxslar kiradi. Uyushma a'zolarining bevosita o'zlari yoki ularning vakolatlari SFU faoliyatini demokratik tamoyillar va uning Nizomi asosida boshqaradilar.

Fermer xo'jaligida SFUlar faoliyatidan foydalanish

- ✘ SFUning oliy boshqaruv organi umumiy yig'ilish qarori bo'lib, unda barcha uyushma a'zolari yoki suvdan foydalanuvchilar vakillari katnashadi. Ularning har biri bir ovozga ega hisoblanadi. Umumiy yig'ilish vakolatiga SFU faoliyatiga bog'liq bo'lgan ichki hujjatlarni tasdiqlash, ishchi va xizmatchilarning ish haqlarini belgilash, badal to'lovlari hamda joriy va uzoq muddatli ish rejalarini tasdiqlash kiradi.
- ✘ Umumiy yig'ilishda kengash va taftish komissiyasining hisobotlari eshitiladi va tegishli qarorlar qabul qilinadi.
- ✘ SFU kengash a'zolari esa kishi (jamoatchilik) asosida (ish haqisiz) faoliyat yuritadi va xar oyda o'z yig'ilishlarini o'tkazadi.
- ✘ Taftish komissiyasi Uyushma va kengashning moliyaviy hamda xo'jalik faoliyatini (tahlil) nazorat qiladi va bu to'g'risida umumiy yig'ilishga hisobot beradi.
- ✘ Ijro organi va boshqaruvchi SFUning kundalik faoliyatini amalga oshiradi. SFUning moliyaviy manbalari, uyushma a'zolarining badallari, shartnoma asosida ko'rsatilgan boshqa xizmatlar uchun to'lovlardan tashkil topadi.
- ✘ Fermer xo'jaliklari uchun suvdan foydalanish limitlari vakolatli organlar tomonidan belgilanadi.

xulosalar

- ✘ O'zbekistonning barcha yerlari 447,4 mln.gektar bo'lib, shundan 3-3,5 mln. gektari xaydaladigan va lalmi yerlardir. Yer davlat mulki bo'lib, undan davlat tomonidan qabul qilingan "Yer kodeksi" va "Yer kadastr" to'g'risidagi qonunlarda belgilangan tartibda foydalaniladi. Yer fondidan foydalanishda fermerlarning hats-huquqlari, ularga yer uchastkalari berish tartibi, yerni iqtisodiy baholash va uning monitoringi ishlab chiqilgan.
- ✘ O'zbekistonda suv resurslari miqdori, suv bilan ta'minlanish manbalari berilgan bo'lib, suvdan samarali foydalanishda SFUlarni tashkil etish yuqori samara berishligi asoslangan. Fermerxo'jaliklarini suv bilan ta'minlashda SFUlar o'rtasidagi munosabatlar ishlab chiqilgan.

Asosiy adabiyotlar

- ✘ O'zbekiston Respublikasining "Yer kodeksi" va boshqa qishloq xo'jaligiga oid qonun hujjatlari ("Yer kodeksi", "SHirkat xo'jaligi", "Fermer xo'jaligi", "Dehqon xo'jaligi", "Yer kadastri" to'g'risidagi qonunlar). -T.:"Adolat", 1999. 446 b.
- ✘ 2. O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni. 1993 yil 2 sentyabr.
- ✘ 3. Karimov I. A. "O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari vataraqqiyot kafolatlari". -T.:"O'zbekiston", 1998.
- ✘ 4. Popov N. A. Ekonomka otrasley APK. Kurs lektsii, 2002,
- ✘ <http://family.taukita.ru/item22219310>